

KAPITTEL 2

Teorier om lovlidighet og håndhevelse: Hvilken virkelighetsforståelse skal tilsynet bygge på?

Stig S. Gezelius

Universitetet i Sørøst-Norge

Sammendrag: Et tilsyn må baseres på generelle antakelser om hvordan mennesker motiveres til å handle lovlidig. Slike antakelser – som betegnes som teorier – går i to hovedretninger innen lovlidighetsforskningen. Den ene retningen ser på mennesket som et fritt og selvsk individ motivert av forventninger om personlig belønning og straff. Den andre retningen ser på mennesket som et sosialt vesen formet av kulturens normer og virkelighetsoppfatninger. Dette sosiale vesenet motiveres av behov for tilhørighet i menneskelige fellesskap. Kapitlet oppsummerer hva forskningen sier om riktigheten av disse modellene, og hva funnene innebærer for lovhåndhevelsen. Kapitlet argumenter for at effektivt tilsyn trenger et virkemiddelapparat som er mangfoldig nok til å kunne appellere til ulike typer motivasjoner. Den såkalte håndhevelsespyramiden, som har hatt stor innflytelse på tilsynsforskningen i senere år, beskriver hvordan et slikt virkemiddelapparat kan utformes.

Nøkkelord: lovlidighet, motivasjon, lovhåndhevelse, teori, tilsyn

Abstract: Regulatory enforcement requires making general assumptions about people's motivation for compliance. Such assumptions – denoted as theories – take two main directions in compliance research. One direction regards humans as free and self-interested individuals motivated by expected rewards and penalties. The other direction regards humans as social beings shaped by cultural norms and perceptions of reality, and motivated by a need for social belonging. This chapter reviews the research on the validity of these two models and addresses implications for law enforcement. I argue that effective inspections require toolboxes that are sufficiently diverse, so as to appeal to different types of motivation. The so-called enforcement

Sitering: Gezelius, S. S. (2022). Teorier om lovlidighet og håndhevelse: Hvilken virkelighetsforståelse skal tilsynet bygge på? I S. S. Gezelius & F. Veggeland (Red.), *Forvaltning av dyrevelferd i Norge: Hvordan få lovverk til å virke?* (Kap. 2, s. 21–44). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.159.ch2>
Lisens: CC BY-ND 4.0

pyramid, which has greatly influenced inspection research in recent years, suggests how such a toolbox may be designed.

Keywords: compliance, motivation, law enforcement, theory, inspectorates

Teori som tilsynsverktøy

Tenk deg at du gjør tilsyn på et gårdsbruk. Der oppdager du at grisefjøset mangler lovpålagt system for nødventilasjon. Skulle fjøsets regulære ventilasjonssystem svikte, vil luftkvaliteten kunne bli så dårlig at dyrene lider. Som inspektør må du altså foreta deg noe overfor bonden. Men hvordan skal du best få ham til å oppfylle lovkravene? Bør du muntlig forklare situasjonen og forhandle frem en tidsfrist? Eller sende brev med trusler om sanksjoner? Kanskje er du i tvil, for du kjenner ikke denne bonden, og du vet ikke hva som motiverer eller fremprovoserer motstand hos ham. Når du skal få bonden til å utbedre ventilasjonssystemet, må du derfor handle ut fra generelle antakelser om hvordan mennesker motiveres.

Du må, med andre ord, bruke teori.

Teorier er generelle forestillinger om verden. Derfor er de også forenklinger av den. Fordi vi mennesker bare kan behandle begrensede informasjonsmengder, bruker vi teori – eller teorilignende forestillinger – for å orientere oss. Dette gjelder særlig når vi handler i ukjente eller komplekse situasjoner, slik forskere og inspektører ofte gjør.

Fordi teorier er forenklinger, er de sjelden helt treffsikre. Ofte må bestemte forutsetninger være til stede for at én bestemt teori skal gi et pålitelig bilde. Inspektøren kan derfor ikke være helt sikker på hvordan bonden vil reagere på inspektørens virkemiddelbruk. Derfor trenger inspektøren kunnskap om ulike teorier, slik at hun kritisk kan vurdere egne antakelser.

Står vi uten kunnskap om teori, forsvinner ikke teoriene fra hodene våre, men vi mister evne til å reflektere over dem. Teoriene får karakter av fordommer, tunnelsyn og blind tro. Jo bedre teorikunnskap vi har, jo mindre makt får teoriene over oss. Vi blir i stand til å sette navn på antakelsene vi gjør oss, og til kritisk å vurdere dem. God teoriforståelse kan altså beskytte oss mot enfoldighet når vi handler.

Derfor har denne boka et teorikapittel.

Hovedspørsmålet i kapitlet er: Hva sier teoriene, og forskningen på dem, om effektene av lovhåndhevelse? Ettersom håndhevelsens formål er å motivere aktører til lovlydighet, må vi først se på teorier om lovlydighetsmotivasjoner. Slike teorier finner vi både innenfor kriminologisk litteratur og i tilsynsforskningen. Ulike teorier om lovlydighetsmotivasjoner gir ulike syn på lovhåndhevelse. Synene på lovhåndhevelse, tar vi for oss i siste del av kapitlet.

Teorier om lovlydighetsmotivasjoner

Når inspektøren velger reaksjonsform overfor bonden i vårt eksempel, legger hun noen antakelser om bondens motivasjon til grunn. Sannsynligheten er stor for at disse antakelsene bygger på en av to hovedretninger innenfor lovlydighetsteori. Den første av disse hovedretningene kan betegnes som *nyttmodellen*. Nyttmodellen antar at mennesker er beregnende individualister som fremmer sine personlige mål, uhemmet av moral og pliktfølelse. Ifølge denne modellen bryter folk loven når

- de forventer at lovbrudd gir høy personlig gevinst
- straffen er lav
- risikoen for å bli oppdaget er liten

Nyttmodellen tilsier at styring baseres på tiltak som gjør det kostbart og risikabelt å bryte loven. Å avskrekke bonden med uvarslete kontroller og harde sanksjoner er, ifølge denne modellen, en god idé.

Nyttmodellen sprang ut fra filosofiske strømninger på sytten- og attenhundretallet, og modellen dominerte offentlige myndigheters tenkning om lovhåndhevelse. Spesielt idéen om straffens preventive virkning – at straff avskrekker overtrederen og allmennheten – har vært influert av nyttmodellen. Da økonomer begynte å utvikle matematisk teori om kriminalitet på slutten av 1960-tallet, fikk nyttmodellen en plass også i moderne kriminologi (G. Becker, 1968; Newburn, 2017).

Nyttmodellen har vært mye kritisert for sitt snevre menneskesyn og for sin svake forankring i empirisk forskning (f.eks. Tyler et al., 2015). Sosiologen Emile Durkheim (1858–1917) fikk særlig stor innflytelse på

kritikerne. Durkheim mente mennesket først og fremst er et kulturvesen, styrt av samfunnets moral og virkelighetsbilder, og han formulerte tesen om at menneskers handlinger, også kriminelle handlinger, har sosiale årsaker (Durkheim, 1893/1984; Hauge, 2001). Hans tenkning, som avviste nyttemodellens individualistiske menneskebilde, inspirerte tankeretningen som kan kalles *kulturmodellen*. Kulturmodellen fikk liten innflytelse på de offentlige systemene for lovhåndhevelse – der dominerte stadig nyttemodellen. Men i kriminologifaget var det omvendt, der fikk kulturmodellen langt større innflytelse enn nyttemodellen.

Ifølge kulturmodellen formes menneskers tenkning – og dermed handlingsvalg – av begreper, verdier og forestillinger tilegnet gjennom samspill med andre. Lovlydighet og kriminalitet sees altså først og fremst som spørsmål om gruppekultur og gruppetilhørighet (f.eks. Merton, 1968; Newburn, 2017; Sutherland, 1940; Tyler et al., 2015).

Mens nyttemodellen fikk kritikk for å undervurdere samfunnets betydning, fikk tidlige varianter av kulturmodellen kritikk for å undervurdere individets betydning (f.eks. Wrong, 1961). Forskere observerte jo at mennesker fra samme gruppe kunne fatte ulike valg. Følgelig ble kulturmodellen modifisert, og gjort betydelig mer sofistikert, fra midten av nittenhundretallet. Særlig viktig ble innflytelser fra psykologi og bevissthetsfilosofi, som vektla hvordan tenkende og delvis frie individer orienterte seg ved hjelp av kulturbestemte begreper og forestillinger. Kulturbestemte begreper og forestillinger ble nå ansett som komponenter i individers tenkning snarere enn som tvingende årsaker. Ikke minst erkjente forskere at mennesker, gjennom sin samhandling, kunne endre sin kultur (se R. Collins, 1994). Denne *aktørfølsomme kulturmodellen* påvirket også kriminologien. Særlig viktig ble idéen om at mennesker motiveres av sitt behov for sosial tilhørighet: Mennesker som utestenges fra «gode selskap» vil ofte søke «mindre gode selskap» til erstatning, og derigjennom endre sitt selvbilde og sine atferdsnormer på måter som stimulerer kriminell atferd. Lovhåndhevere risikerer dermed å *motivere* kriminalitet når de støter folk ut av fellesskapet ved å stemple dem som kriminelle (f.eks. H. Becker, 1963).

Denne moderne varianten av kulturmodellen endret måten å forstå lovbrudd på. Lovbrudd ble ikke lenger betraktet bare som en bestemt type

handling, men også som en bestemt reaksjonsmåte overfor handlinger (H. Becker, 1963; Christie, 2004). For eksempel, spørsmålet om bonden gjorde noe straffbart da han unnlot å installere nødventilasjonsanlegg, handler om hvordan lovgiver valgte å utforme reglene og om hvordan tilsynet valgte å tolke reglene. Ikke minst handler lovbruddet om hvordan tilsynet tolker bondens handlemåte: *Var det utvilsomt at kravet om nødventilasjon gjaldt i bondens tilfelle? Hvis ja, var bondens fjøs i en forfatning som stred mot loven? Visste bonden i så fall at han brøt regelen, og hvis ikke, burde han ha visst?* Kort sagt: Lovbruddet, og lovbruddets eventuelle alvorlighetsgrad, handler ikke bare om hva bonden gjør, men også om hva tilsynet gjør.¹

Når mennesker – det være seg inspektører eller bønder – tolker regler og handlinger, gjør de det sjelden i isolasjon. De skaper sine virkelighetsforståelser i samspill med andre: på kontorene, over kjøkkenbordene og i fjøsene. Mennesker vil gjerne at omgivelsene skal oppfatte verden på samme måte som dem selv, eller på måter som er til gunst for dem. Derfor prøver de gjerne å fremforhandle en felles virkelighetsforståelse blant sine nærmeste (f.eks. Gezelius, 2002). Når mennesker lykkes med dette, og disse felles virkelighetsforståelsene får konstans over tid, dannes lokale kulturer (f.eks. Lee, 2008). I kapittel 10 skal vi se eksempler på at slike lokale kulturer finnes, både i Mattilsynet og i matnæringene.

Mens nyttemodellen har forblitt en samlet tankeretning, har kulturmodellen forgrenet seg i ulike retninger. Det er derfor en forenkling å snakke om én kulturmodell. Ulike varianter av kulturmodellen deler imidlertid oppfatningen om at mennesker motiveres av behov for sosial tilhørighet og selvrespekt. Bonden i vårt eksempel er, ifølge alle disse variantene, følsom overfor hva familie, venner og naboer – ja, til og med en respektert inspektør – tenker om ham. Vår bonde vil helst fremstå – for seg selv og andre – som respektabel og fornuftig, og følgelig er han mottakelig for både moralske argumenter, inkludering og anerkjennelse. Kulturmodellene antar derfor at sannsynligheten for lovbrudd øker

1 Kringen (2008, s. 161–162) har, for å gi ett eksempel, vist hvordan dette er tilfelle i tilsyn med norsk petroleumssektor.

når (f.eks. Braithwaite, 1989; Newburn, 2017; Nielsen & Parker, 2012; Tyler, 1990)

- lovverk og håndhevelse kommer i konflikt med folks moraloppfatninger
- den uformelle sosiale kontrollen svekkes
- menneskers tilknytning til lovlydige fellesskap svekkes
- sosial anerkjennelse avhenger av suksess som er vanskelig å oppnå på lovlig vis

Ifølge kulturmodellen handler vellykket styring om langt mer enn pisk og gulrot. Vellykket styring handler om å fremme borgernes opplevelse av at de handler respektabelt når de opptrer lovlydig. Virkemidler som veiledning og overtalelse har derfor en sentral plass i lovhåndhevelsen.

Hvilken modell er riktig?

Fordi modeller er forenklinger av virkeligheten, kan det bære galt avsted når vi stoler for mye på én enkelt av dem. Modeller er oftest mest nyttige når de brukes kritisk og i kombinasjon med hverandre. Verken nyttemodellen eller kulturmodellen tilbyr som sådan noen komplett virkelighetsbeskrivelse. Menneskesinnet er mer komplekst og mangfoldig enn som så.

Det er ikke dermed sagt at de to modellene står like sterkt. De tidlige kriminologiske studiene, gjort i storbymiljøer i USA i perioden 1920–1970, var dominert av kulturmodellen (se Newburn, 2017). Da økonomer utviklet nyttemodeller av kriminalitet omkring 1970, begynte også statistiske undersøkelser av lovlydighetsmotivasjoner å bli vanlige. Disse undersøkelsene sammenlignet modellenes forklaringskraft: betydningen av straffenivå og oppdagelsesrisiko ble sammenlignet med betydningen av moralske normer og sosialt press. Studiene viste at lovlydigheten til folk flest ble vesentlig sterkere påvirket av moralnormer og sosialt press enn av straffenivå og oppdagelsesrisiko (f.eks. Kirchler et al., 2014; Paternoster, 2010; Paternoster & Simpson, 1996; Tyler et al., 2015). Den rendyrkede nyttemodellen fikk altså relativt liten støtte (se også Barak-Corren & Kariv-Teitelbaum, 2021).

De siste femti årene har sett en kraftig økning i antall studier av lovlidighetsmotivasjoner i næringslivet, og nyttemodellen og aktørfølsomme varianter av kulturmodellen har stått sentralt også i denne forskningen (f.eks. Simpson, 2013). De empiriske funnene likner ganske mye på de man har gjort i tradisjonell kriminologi: Den rene nyttemodellen, som betrakter alle bedrifter som skruppelløse opportuniste, er treffende kun for et mindretall. De fleste bedrifters beslutninger preges betydelig av sosiale normer, profesjonell selvrespekt og alminnelig rettferdighetssans, selv om myndighetens avskrekking også spiller en betydelig rolle for mange. Det vil som oftest være feil å tro at næringsdrivende kun motiveres av straff og belønning. De fleste synes å være mottakelige – ofte langt mer mottakelige – for etiske begrunnelser og appeller til sosial ansvarlighet (Braithwaite, 2002; Hofmann et al., 2014; Jagers et al., 2012; Kirchler et al., 2014; Makkai & Braithwaite, 1994; May, 2004; Murphy, 2016; Parker, 2006). Likeledes har uformell sosial kontroll, den som utøves av naboer og kollegaer, vist seg å kunne ha stor innvirkning på næringsdrivendes lovlidighet (Gezelius, 2003; Rorie et al., 2018).

Særtrekk angående næringslivet

Selv om reguleringsforskningens funn har mange likhetstrekk med funn fra den tradisjonelle kriminologien, kan ikke all kunnskap om tradisjonell kriminalitet uten videre overføres til næringslivet. Lovbrudd i næringslivet – det som i 1940-årene fikk betegnelsen «hvitsnippkriminalitet» (Sutherland, 1940) – har noen viktige særtrekk. Ett av disse særtrekkene er at næringsdrivende ofte forholder seg til reguleringer av teknisk karakter, hvilket betyr at reglene mangler motsats i allmenn moral (Hawkins, 1984; Kagan, 1984). I motsetning til for eksempel biltyveri, vil ikke folk flest nødvendigvis anse manglende nødventilasjon i fjøs som umoralsk. De fleste vil bebreide biltyven, men bonden uten nødventilasjonsanlegg vil ofte anses, og oppleve seg, som respektabel. Et annet særtrekk ved næringsreguleringer, er at det ofte krever betydelig kompetanse å følge dem: Lovbrudd oppstår ofte på grunn av uvitenhet eller praktiske vanskeligheter (Ayres & Braithwaite, 1992; Gezelius, 2006; Kagan, 1984). Også av sistnevnte grunn, kan mange være villige til å unnskyldte bonden for hans manglende nødventilasjonsanlegg.

Når tekniske reguleringer mangler motsats i allmenn moral, kan man tenke seg at strafferisiko blir avgjørende for lovlydighetsviljen: Om ikke bonden selv innser poenget med nødventilasjon, så må han vel skremmes? Forskning viser at en slik antakelse kan bære galt avsted, fordi straff virker preventivt først og fremst når borgerne *opplever straffen som berettiget*. Mens de fleste vil mene at biltyven fortjener sin straff, vil de ikke nødvendigvis mene det samme om vår bonde. Forskning viser at når folk opplever lovhåndhevelsen som urettferdig, kan de danne *motstandskulturer* istedenfor lovlydighetskulturer. Vellykket håndhevelse avhenger altså av samsvar mellom tilsynets og borgernes normforståelse (Bardach & Kagan, 1982/2017; Gezelius, 2019; Lynch, 1997; Murphy et al., 2009, 2015; Rorie et al., 2018; Schultz, 2015; Sunshine & Tyler, 2003). Håndhevelse av næringsreguleringer kan derfor være betydelig mer krevende og sosialt følsomt enn tradisjonell kriminalitetsbekjempelse.

Spørsmålet blir da hvordan myndighetene, med sine tekniske reguleringer, kan få borgerne med på at det er moralsk galt å bryte disse reguleringene. Forskning har pekt på to viktige mekanismer i så henseende: *innholdssamtykke* og *autoritet* (Gezelius & Hauck, 2011). Innholdssamtykke handler om betydningen av regelverkets *begrunnelse*. Studier viser at næringsdrivende føler seg forpliktet av regulering når de oppfatter reguleringen som godt begrunnet, altså at de slutter seg til regelens *innhold* (f.eks. Gezelius, 2006; Hønneland, 1998; May, 2004). God kommunikasjon av reguleringens begrunnelse kan derfor være viktig i iverksettingen av tekniske reguleringer. Når regulering begrunnes ut fra sterke fellesverdier, kan regulering sågar ha kraft til å omforme moralen i det styrte samfunnet, noe likestillingsloven og røykeloven antakelig er eksempler på. Våre data tyder på at deler av dyrevelferdslovgivningen har hatt tilsvarende virkning. Om inspektøren i vårt eksempel får bonden til å innse nødventilasjonens betydning for dyrenes velferd, kan hun ha kommet langt i å iverksette lovverket.

Tekniske reguleringers begrunnelser er imidlertid ikke alltid lette å få øye på. Kanskje mente både vår bonde og hans naboer, tross inspektørens argumenter, at nødventilasjon var unødvendig, til og med skadelig, i hans fjøs. I slike tilfeller er den andre mekanismen – lovgivers autoritet – viktig for lovlydighetsviljen. Lovgivers autoritet innebærer at folk

mener at gode samfunnsborgere opptrer lovlydig, *også når de er uenige i lovens innhold.*

Lovgivers autoritet er viktig for myndighetenes styringsevne. I et gjennomregulert samfunn kan man ikke forvente at alle er overbeviste om reguleringenes berettigelse til enhver tid. Heller ikke vil tilsynene ha kapasitet til å begrunne alle regler overfor alle. I slike tilfeller utgjør lovgivers autoritet en generell moralsk lovlydighetsplikt som letter iverksettingen enormt (Gezelius & Hauck, 2011).

Sammenlignende studier tyder på at lovgivers autoritet avhenger av at borgerne stoler på, og identifiserer seg med, offentlige myndigheter. Autoritet kan dermed bygges opp, eller brytes ned, i takt med samholdet mellom staten og borgerne (Antrobus et al., 2015; Gezelius & Hauck, 2011). Styringsevne har derfor mye med tillitsbygging å gjøre (f.eks. Lee, 2008; May, 2004). Skal myndighetene bruke tvang, er det derfor viktig at borgerne opplever tvangsbruken som rettmessig (Bardach & Kagan, 1982/2017; Hawkins, 1984; Kirchler et al., 2014; Tyler et al., 2015). Når lovgiver har stor autoritet, kan borgerne akseptere at myndighetene håndhever regler borgerne er uenige i, men da *forutsatt* at selve lov- håndhevelsen utføres rettferdig. Å straffe folk for noe de opplever som hendelige uhell, for eksempel, kan fostre motstand selv blant folk som egentlig har villet respektere myndighetene (Ayres & Braithwaite, 1992; Hawkins, 1984; Lee, 2008; Makkai & Braithwaite, 1994). Et godt tilsyn vil derfor etterstrebe samsvar mellom juridisk skyld og borgernes moralske opplevelse av skyld (Gezelius, 2019).

Oppsummerer man forskningen, kan tilsynsmyndigheter trekke følgende lærdom: Overser de betydningen av samhold mellom styrende og styrte, altså kulturmodellen, havner de som oftest på avveie; overser de betydningen av å avskrekke opportunister, altså nyttemodellen, havner de på avveie av og til. Vi ser altså at modellenes treffsikkerhet kan variere fra situasjon til situasjon. Hvorfor det er slik, er tema i neste avsnitt.

Personligheter og organisasjonstyper

Ikke bare kulturer varierer. Det gjør også enkeltmennesker. Noen følger kulturens normer samvittighetsfullt, andre gjør det i langt mindre

grad. Spørsmålet om hvorvidt tilbøyeligheten til lovbrudd i sin alminnelighet kan knyttes til bestemte personlighetstrekk, har vært omstridt. Forskningen har likevel påvist noen statistiske sammenhenger. Noen studier viser at risikoen for lovbrudd er høyere enn snittet blant personer som – litt enkelt sagt – ligger nær forutsetningene i nyttemodellen, det vil si personer med en egennyttig og kalkulerende innstilling til sine omgivelser (f.eks. J. Collins & Schmidt, 1993; Van Scotter & Roglio, 2018). Sammenhengen mellom personlighet og risiko for kriminalitet er dog ikke entydig (f.eks. Alalehto, 2003; Blickle et al., 2006). Én av grunnene kan være at overholdelse av reguleringer ofte ikke handler bare om individers motivasjoner og kompetanse, men også om organisasjoners strukturer, ressurser og rammebetingelser (Hutter, 1997; Nielsen & Parker, 2012; Simpson, 2013).

Inspektøren i vårt eksempel kan ha nytte av å vite hvor samvittighetsfull eller kalkulerende bonden er. Men når tilsynet har å gjøre med større organisasjoner, slik som slakterier, blir individperspektivet for snevert. En bedrifts lovydighet skapes i samspill mellom organisasjonsstruktur og enkeltmenneskers motivasjoner. Fenomener som ansvarsforståelse og lydighet overfor ledere kan derfor være viktige delforklaringer på organisasjoners lovbrudd (f.eks. Burger, 2009; Hamilton & Sanders, 1995).

Også lederes lovbrudd kan motiveres av ganske ulike ting; det være seg bedriftens ytre insentiver, slik som konkurranse i markedet og myndighetenes kontrollmuligheter (f.eks. Fligstein & Roehrkasse, 2016), organisasjonens interne normer og virkelighetsforståelse (Ayres & Braithwaite, 1992; Bardach & Kagan, 1982/2017; Hawkins, 1984), og lederens personlige egeninteresse (J. Collins & Schmidt, 1993).

Forskningen på sammenhenger mellom personlighet og sannsynlighet for lovbrudd rommer altså stor variasjon. Det finnes ikke vitenskapelig grunnlag for å trekke slutninger om personligheten til *enkeltmennesker* som bryter reguleringer. Det man imidlertid vet, er at mennesker har ulike personligheter som lar seg gruppere på meningsfylte måter, og at disse personlighetene motiveres av ulike ting. Ett og samme virkemiddel kan derfor ha ulik effekt på ulike individer og i ulike sammenhenger.

Heri ligger noe av forklaringen på at nyttemodellen, tross sin sneverhet, ikke bør forkastes i enhver sammenheng. Enkelte personligheter

ligger mye nærmere nyttemodellens forutsetninger enn andre (f.eks. J. Collins & Schmidt, 1993; Van Scotter & Roglio, 2018). Enkelte kulturer, for eksempel i bestemte bransjer eller virksomheter, kan dertil fremsele opportunistisk atferd. Ikke minst tar også samvittighetsfulle mennesker egeninteresse med i betraktningen når de fatter sine valg. At personen er samvittighetsfull, betyr ikke at vedkommende ignorerer de personlige konsekvenser handlingen vil ha. De fleste handler ut fra sammensatte motiver, og ulike motiver kan dominere i ulike sammenhenger (f.eks. Gezelius, 2006; Nielsen & Parker, 2012; Tyler et al., 2015).

Fordi lovlydighetsmotivasjoner varierer, er det viktig å bruke rett virkemiddel i rett sammenheng. Forskning viser for eksempel at når menneskene *allerede* er moralsk motivert for lovlydighet, kan insentivbruk virke demotiverende. En rekke studier, inkludert fra norsk forvaltning, viser at folk kan miste moralsk egenmotivasjon av å behandles som selviske opportunister (Bowles & Polanía-Reyes, 2012; Holmås et al., 2010; Murphy, 2008).

Hvordan skal da inspektøren kunne velge egnede virkemidler overfor vår bonde? Inspektøren har neppe dyp kjennskap til bondens personlighet, og neppe heller dybdekunnskap om hans situasjon og sosiale omgivelser. Dermed kan virkemidlenes effekt synes håpløst usikker. I de neste avsnittene ser vi på teorier om hva inspektøren bør gjøre i situasjonen. Vi begynner med de klassiske og enkleste håndhevelsesteoriene. Dernest tar vi for oss mer moderne teori, som forholder seg til at motivasjon varierer.

Lovhåndhevelse i nyttemodellen

Ifølge nyttemodellen bør inspektøren først og fremst vise bonden – og hans omgivelser – at lovbrudd ikke lønner seg. Uvarslet tilsyn, troverdige trusler og harde sanksjoner fremstår da som egnede virkemidler.

Tradisjonelt har myndighetenes tenkning omkring lovhåndhevelse vektlagt nyttemodellen. Argumentet om straffens avskrekkende virkning har stått som en bærebjelke i offentlig lovhåndhevelse (NOU 2003: 15). Også virkemidler som ikke formelt er straff, eksempelvis tvangsmulkt eller advarsler, begrunnes oftest med nyttemodellen: De har til hensikt å skape forventninger hos overtrederen om at overtredelse er kostbart.

Rent allment kan vi si at når offentlig virkemiddelbruk fremstilles som et valg mellom «pisk eller gulrot», er det nyttemodellen som legges til grunn.

Nyttemodellens store politiske gjennomslagskraft kan vanskelig forklares med modellens støtte i empirisk forskning. Modellens tiltrekningskraft ligger snarere i at den tilbyr enkle forklaringer og enkle, standardiserte løsninger. Det gjør modellen attraktiv for aktører som skal utforme håndhevelsessystemer. Det gjør også modellen attraktiv for aktører som ønsker å markere sine verdier offentlig, gjerne ved å påkalle strengere straffer, uten samtidig å underlegges krav om mer dyptpløyende analyser eller ressursprioriteringer.

Lovhåndhevelse i kulturmodellen

Håndhevelsens oppdragende virkning

Om kulturmodellen legges til grunn, bør inspektøren i vårt eksempel se etter andre måter å motivere bonden på enn å avskrekke ham. Hun vil i større grad forsøke å fremme bondens oppfatning om at respektabel atferd innebærer å følge lovens krav. Lykkes hun med dette, har hun oppnådd noe som er svært vanskelig å få til med avskrekkende virkemidler: Å få bonden til å adlyde uten å bruke store ressurser på å overvåke ham (f.eks. Tyler et al., 2015).

Kulturmodellen rommer en rekke ulike teorier om hvordan lovhandhevelse kan appellere til borgernes moral. En av de klassiske teoriene dreier seg om lovhandhevelsens oppdragende virkning. Teorien ble formulert av Émile Durkheim (1893/1984), som mente at lovhandhevelsen – spesielt retts- og straffeprosessen – tjente viktige *symbolske* funksjoner gjennom å stadfeste gyldigheten av samfunnets moralnormer. Lovhandhevelsen, mente Durkheim, viser menneskene hvor grensen for akseptabel atferd går.

Durkheims argument forutsetter at lovverket gjenspeiler samfunns-moralen. Forutsetningen kan være tvilsom i moderne, tekniske reguleringsregimer. Likevel viser også moderne reguleringsforskning at Durkheims argument, under gitte betingelser, kan ha noe for seg. En fiskeristudie viste at når regulerende myndighet hadde autoritet – altså at fiskerne følte seg moralsk forpliktet også av reguleringer de var uenige

i – hadde lovhandhevelsen en viktig symbolsk funksjon, nemlig å signalisere til fiskerne at *regelen var genuin*. Dette signalet utløste opplevelsen av lovlydighetsplikt blant fiskerne. Fiskerne oppfattet derimot fravær av håndhevelse som at myndighetene egentlig ikke mente hva de sa, og følgelig anså de heller ikke regelbrudd som galt når myndighetene ikke håndhevdte reglene (Gezelius, 2007). Ifølge denne logikken vil selv en samvittighetsfull og lovlydig bonde oppleve kravet om nødventilasjon som «ikke noen egentlig lov» dersom inspektøren ignorerer forseelsen hans. Skal regulering virke, må et visst minimum av håndhevelse til. Ifølge denne logikken handler ikke håndhevelse primært om avskrekking, men om troverdig kommunikasjon av normer.

Håndhevelsens tillitsavhengighet

Mye håndhevelseslitteratur innenfor kulturmodellen har det vi kan kalle et «tillitsperspektiv». Perspektivet vektlegger at håndhevelsen, dersom den skal virke etter hensikten, må utøves slik at den ikke skaper for sterke motsetninger mellom styrende og styrte. Myndighetenes styringsevne avhenger av at de har det styrte samfunnet på sin side.

En av de viktigste retningene innenfor tillitsperspektivet, er den såkalte håndhevelsesstil- eller *enforcement style*-litteraturen. Litteraturen tok opprinnelig utgangspunkt i skillet mellom avskrekkende og tilretteleggende håndhevelsesstiler. Avskrekkende håndhevelsesstiler bygger på nyttemodellen og er tilbakeskuende, rettet mot å oppdage og straffe lovbrudd. Tilretteleggende håndhevelsesstiler bygger hovedsakelig på kulturmodellen, og de er fremoverskuende, rettet mot å forebygge lovbrudd gjennom rettledning og forhandling (Bardach & Kagan, 1982/2017; Hawkins, 1984). Viktig innenfor tillitsperspektivet er også tilsynets måte å kommunisere på, for eksempel om tilsynet fremstår som rigid og dogmatisk eller som fleksibelt og tilpasningsvillig i møte med situasjons-spesifikke forhold (Bardach & Kagan, 1982/2017; Lee, 2008; May, 2004; May & Winter, 2000).

Flere studier har fremhevet den tilretteleggende håndhevelsens evne til å styrke bedriftenes egenmotivasjon for lovlydighet (Bardach & Kagan, 1982/2017; Braithwaite et al., 2007; May, 2004). Når det

gjelder Norden, gir Hønnelands (1998) studie av Kystvakten et interessant eksempel på bruk av tilretteleggende håndhevelse. Grunnet strid om Norges myndighet i havområdene ved Svalbard, unngikk norske myndigheter å straffe russiske fartøyer som brøt fiskerilovgivningen, men gjennom utstrakt bruk av overtalelse maktet Kystvakten likevel å motivere russiske skipperer til å følge norske regler som hadde til formål å verne småfisken (se også Kringen, 2008, s. 165–166). I likhet med flere andre studier (f.eks. Hawkins, 1984; Lee, 2008; Murphy et al., 2015) vektla Hønnelands studie at argumentasjonens kraft avhang av et opplevd *fellesskap* mellom inspektør og inspisert: Når tvangsmidler lå utenfor rekkevidde, skapte identitetsfellesskap og høvisk opptreden – for eksempel i form av en kaffekopp sjømenn imellom – mottakelighet for tilsynets argumenter.

Flere innsikter fra litteraturen om håndhevelsesstil gjenspeiles i den såkalte rettfærdig prosedyre-teorien (*procedural justice*) (se Tyler, 1990). Den sentrale hypotesen innenfor rettfærdig prosedyre-teorien, er at folks vilje til å adlyde lovhåndheverer avhenger av at de opplever lovhåndheveres fremtreden som rettfærdig, rimelig og respektfull. I motsatt fall svekkes lovlydighetsviljen. En rekke empiriske studier har gitt støtte til teorien om rettfærdig prosedyre (f.eks. Antrobus et al., 2015; Murphy et al., 2009; Sunshine & Tyler, 2003; Tyler, 1990). En metastudie oppsummerte disse funnene på enkelt vis: «[A] little bit of being nice during police-citizen interactions goes a long way» (Mazerolle et al., 2013, s. 265).

Hvilken håndhevelsesstil som er mest effektiv, avhenger av motivasjonen til mennesket som utsettes for den. Motivasjonens art kan variere mellom ulike personer, men også for samme person i ulike situasjoner. I én situasjon kan vi motiveres av samvittighet, i en annen av forventning om belønning, i en tredje av frustrasjon. Ulike arter av motivasjon kan dermed sees som *ulike menneskelige potensialer*, slik at valg av håndhevelsesstil handler om å få frem «det beste i folk» (Ayres & Braithwaite, 1992; Braithwaite, 2014). En av de mest innflytelsesrike teorier om disse menneskelige potensialene, er teorien om motivasjonssignaler (*motivational postures*). Motivasjonssignaler er borgernes synlige uttrykk for sine reaksjoner på håndhevelsen. De fleste mennesker kan gi flere enn én type signal, og hvilket signal de gir, kan avhenge av måten

håndhevelsen utøves på (Braithwaite, 2014). Vår bonde kan for eksempel reagere overfor inspektøren ved å signalisere:

1. Forpliktelse. At han oppriktig støtter håndhevelsens formål og ønsker å bedre forholdene for dyrene sine.
2. Kapitulasjon. At han bøyer seg for inspektørens krav, uten dermed å støtte eller forstå inspektørens syn.
3. Motstand. At han anser den konkrete inspektøren som urimelig og urettferdig i måten å utøve embetet på.
4. Spill. At han avviser autoriteten, ikke bare til inspektøren, men til myndighetene. Han prøver derfor å «spille ut» tilsynet gjennom kreativ omgåelse av regelverket.
5. Frakopling. At han har så liten tiltro til myndighetene at han prøver å unngå dem.

Litteraturen om motivasjonssignaler er nært beslektet med litteraturen om rettferdig prosedyre og håndhevelsesstil (f.eks. Murphy, 2016). Sentralt i alle disse bidragene står synet om at vellykket lovhandhevelse handler om å bygge samhold mellom myndighetene og borgerne. Håndhevere bør utøve makt på en slik måte at de unngår å provosere til motstand eller spill. De bør også tilpasse sine virkemidler til folks faktiske motivasjoner. Det er for eksempel lite hensiktsmessig å bruke en avskrekkende håndhevelsesstil overfor aktører som viser klare tegn til forpliktelse (f.eks. Ayres & Braithwaite, 1992). Når relasjonen mellom lovhandhever og borger først har skåret seg, innebærer motivasjonssignalet «motstand» at myndighetene ennå kan ha mulighet til å gjenopprette relasjonen, for eksempel gjennom å endre håndhevelsesstil. Slik gjenoppretting blir imidlertid vanskelig når relasjonen har forfalt til «frakopling» eller «spill» (Braithwaite, 2014).

Håndhevelsespyramiden

Lovlydighetsforskningen viser fremfor alt hvilken kompleks virkelighet inspektøren opererer i. Bare sjelden vil inspektøren ha sikker forhåndskunnskap om hvilken type motivasjon man står overfor. Å velge egnet

fremgangsmåte kan synes som et lotteri noen ganger. Så hva skal tilsynet da gjøre?

I 1992 kom den anerkjente kriminologen John Braithwaite, sammen med økonomen Ian Ayres, med en bok som satte seg fore å besvare dette spørsmålet. Boka het *Responsive Regulation* og har blitt de siste tiårenes mest innflytelsesrike bidrag til debatten om regulering og lovhåndhevelse. Ayres og Braithwaite tok utgangspunkt i den observasjon at de fleste bedrifter etterstrebet lovlydighet, og at lovbrudd ofte skyldtes inkompetanse eller uhell. Når tilsynet brukte trusler eller straff overfor slike virksomheter, provoserte det frem motstand fremfor forpliktelse. Håndhevelsen burde følgelig drives på en slik måte at den unngikk å skape motstandskulturer, samtidig som tilsynet hadde avskrekkende virkemidler i bakhånd når det trengtes.

Teorien om responsiv regulering bygger på liknende innsikter som litteraturen om håndhevelsesstil, motivasjonssignaler og rettferdig prosedyre gjør. Responsiv regulering-teorien vektlegger at lovhåndhevelsen må kunne håndtere mangfoldet av motivasjoner i en næring. Ikke minst bør håndhevelsen unngå å skape motstand der det opprinnelig finnes samarbeidsvilje. På dette grunnlaget utviklet Ayres og Braithwaite (1992) sin berømte *håndhevelsespyramide*.

Håndhevelsespyramiden er en modell for opp- og nedtrappende virkemiddelbruk. Tilsynet skal begynne med å behandle virksomheten som om den ønsker å være lovlydig. Derfor skal tilsynets innledende respons på lovbrudd være veiledning og dialog. Deretter skal tilsynet tilpasse sin respons til virksomhetens grad av samarbeidsvilje: Dersom virksomheten samarbeider, fortsetter tilsynet sin dialoglinje. Dersom virksomheten reagerer med trenering eller unnvikelse, trapper tilsynet opp til hardere virkemidler. Opptrappingen fortsetter helt til virksomheten responderer med samarbeid, hvorpå virksomheten belønnes i form av nedtrapping av virkemiddelbruken.

Ayres og Braithwaites teori om responsiv regulering erkjenner kulturmodellens støtte i forskning: De fleste aktører anses å ha en moralsk samvittighet og et potensial for å utvise samfunnsansvar. Det blir tilsynets oppgave å fremelske aktørenes ansvarlige side så langt som mulig. Derfor er det viktig for et tilsyn å være seg bevisst hvilke signaler man sender

ut overfor tilsynsobjektene. Om personen prøver å følge loven, er det uheldig om tilsynet signaliserer at de oppfatter personen som en skurk (Braithwaite, 2011).

Ayres og Braithwaite (1992) erkjente at også nyttemodellen passer i en del tilfeller. Opportunisme finnes, og tilsynet må være rustet til å møte også dette. Derfor burde tilsynet ha avskrekkende virkemidler i bakhånd. Disse avskrekkende virkemidlene tjener to formål. Det ene formålet er å tvinge gjenstridige aktører til lovlydighet når mykere virkemidler har vist seg fruktesløse. Det andre, og minst like viktige formålet, er å styrke tilsynets forhandlingsposisjon overfor bedrifter som har forbeholden samarbeidsvilje: Gjennom kjennskap til tilsynets maktmidler, får bedriftene insentiv til å samarbeide mens tilsynet ennå er nederst i pyramiden.

Tilsynet trenger derfor å gjøre sin straffekapasitet kjent, men bør i første omgang unngå å gjøre det på en måte som oppleves som trusler. Dette fordi tilsynet da oppfattes å signalisere mistillit, og dermed undergraver muligheten for å bygge forpliktelse hos tilsynsobjektene. Maktmidlene bør derfor holdes i bakgrunnen av dialogen så lenge som mulig (Braithwaite, 2011). Inspektøren i vårt eksempel burde da unngå å begynne sin kommunikasjon med å true med overtredelsesgebyr.

Tre begreper står sentralt i idéen om håndhevelsespyramiden. Først er *pyramidemetaforen*, illustrert i figur 1. I pyramidens nederste og største del finner vi virkemidler rettet mot å appellere til virksomhetens selvбилde som moralsk og ansvarlig. Her finner vi virkemidler som veiledning, overtalelse, oppmuntring og forhandling. Tilsynet begynner nederst i pyramiden. Dersom virkemidlene nederst i pyramiden ikke utløser samarbeidsvilje hos virksomheten, trapper tilsynet gradvis opp til mer avskrekkende virkemidler. Pyramideformen illustrerer at hovedtyngden av tilsynets virkemiddelbruk vil ligge nederst.

Det andre kjernebegrepet er prinsippet om *minste tilstrekkelige respons*. Prinsippet ligner forholdsmessighetsprinsippet i norsk rett, og innebærer at tilsynet skal reagere så strengt som nødvendig for å oppnå lovlydighet, men heller ikke strengere. Ved på bruke minste tilstrekkelige respons, skal tilsynet sikre lovlydighet samtidig som det minimaliserer risikoen for å provosere frem motstand.

Figur 1. Eksempel på håndhevelsespyramide. Håndhevelsespyramiden er en modell for respons på lovbrudd. Tilsynet begynner nederst i pyramiden og klatrer oppover hvis og bare hvis tilsynsobjektet viser manglende vilje til samarbeid.

Det tredje kjernebegrepet kalles *like-for-like* (*tit-for-tat* på engelsk). Begrepet er hentet fra nyttemodellen og beskriver en strategi som brukes for å motivere motparten til samarbeid. Strategien går ut på at man innleder relasjonen med å vise samarbeidsvilje, og deretter svarer «med samme mynt» som motparten. På den måten vet motparten at samarbeid blir møtt med samarbeid, og motstand blir møtt med motstand. Teorien om responsiv regulering anbefaler at tilsynet bruker like-for-like-strategien når de klatrer oppover eller nedover i håndhevelsespyramiden. Dette fordi strategien gir kalkulerende bedrifter insentiv til samarbeid, samtidig som den – fordi den alltid begynner med samarbeid – ikke provoserer frem motstand fra samvittighetsfulle. Skal like-for-like virke etter hensikten, bør den styres av bedriftens faktiske samarbeidsvilje. Det har liten hensikt å trappe opp virkemiddelbruken overfor bedrifter som prøver å etterkomme tilsynets krav, men som gjentar lovbrudd fordi de misforstår reglene (Ayres & Braithwaite, 1992). Automatisk opptrapping av virkemiddelbruk ved gjentatt overtredelse, som man finner eksempler på i tilsynspraksis, samsvarer derfor dårlig med prinsippene i håndhevelsespyramiden.

Idéen om håndhevelsespyramiden har hatt stor innflytelse både på forskningslitteraturen og håndhevelsessystemer i flere land. Noe av idéens styrke ligger i at den tar høyde for mangfold. Pyramidens har sitt tyngdepunkt – bokstavelig talt – i kulturmodellens menneskesyn, men tar samtidig høyde for at nyttemodellen passer i noen tilfeller.

Håndhevelsespyramiden bygger dertil på en betydelig mengde empiri, spesielt observasjoner av hvordan dyktige håndhevere utøver sitt yrke (Braithwaite, 2011). Følgelig fremstår håndhevelsespyramiden som forholdsvis anvendbar i praksis, selv om anvendbarheten er gjenstand for diskusjon (Barak-Corren & Kariv-Teitelbaum 2021; Mascini, 2013).

Håndhevelsespyramiden er forholdsvis enkel, og enkelheten medfører noen farer. Når tilsyn og borger er uenige om hvorvidt overtredelsen skyldes *klanderverdig* opptreden, kan motstand eskalere om tilsynet ukritisk trapper opp virkemiddelbruken. I verste fall kan mistilliten da bli så dyp at dialog blir vanskelig å gjenopprette. Det har derfor vært argumentert at like-for-like-strategien virker best når tilsyn og bedrift deler virkelighetsforståelse (Gezelius, 2019).

I nyere utviklinger av responsiv reguleringsteori, har håndhevelsespyramiden fått selskap av idéen om «støttepyramiden» (Braithwaite, 2011; Braithwaite et al., 2007). Støttepyramiden består av tiltak for å styrke samarbeidsevnen hos virksomheter som ønsker å drive i tråd med lovens formål. I bunnen av støttepyramiden finner vi, for eksempel, skoleringstiltak for å heve virksomhetens kompetanse til å oppfylle lovkravene. Høyere opp kan vi finne belønningstiltak, som for eksempel utmerkelse til virksomheter som strekker seg lenger enn lovens minstekrav (Braithwaite, 2011). Det har også vært foreslått å utvide pyramidens laveste nivå med tiltak som gjør det enklere å følge lovverket (Barak-Corren & Kariv-Teitelbaum, 2021).

Som med all lovhåndhevelse, krever vellykket bruk av håndhevelsespyramiden at tilsynet i tilstrekkelig grad vurderer hvert enkelt tilfelle. Den utfordringen drøftes nærmere i kapittel 9.

Konklusjon: Et klokere tilsyn?

Vi har sett at lovlydighets- og håndhevelsteoriene grupperer seg langs to hovedretninger, og at forskningen gjennomgående gir sterkest støtte til retningen betegnet som kulturmodellen. Samtidig har inntrykket av kompleksitet og mangfold festet seg. Skal vi trekke ut en kortfattet lærdom, må det være i form av en advarsel mot «tilsyn på autopilot». Tilsyn basert på standardiserte reaksjonsformer og ensidige antakelser om

mennesker, gir uforutsigbare resultater. Det er grunn til å advare spesielt mot ensidig bruk av nyttemodellen, både fordi nyttemodellen er så utbredt i myndigheters tenkning, og fordi modellen har så svak støtte i forskningen. Idealet må nok i større grad bli et reflekterende tilsyn som vurderer den enkelte situasjon før reaksjonsform velges. Slikt tilsyn er ressurskrevende. Økende effektivitetspress på tilsynene er derfor ikke ensbetydende med bedre iverksetting. Det kan snarere være grunn til å styrke tilsynene ved å tilføre ressurser som bedrer evnen til å vurdere enkelttilfeller. For eksempel tar vi i bokas kapittel 12 til orde for en nasjonal, akkreditert inspektørutdanning som kan ha situasjonsvurdering blant sine temaer. Kostnadene ved en slik utdanning vil kunne betale seg i form av høyere motivasjon i næringen og færre konflikter mellom tilsyn og næring.

Referanser

- Alalehto, T. (2003). Economic crime: Does personality matter? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47(3), 335–355. <https://doi.org/10.1177/0306624X03047003007>
- Antrobus, E., Bradford, B., Murphy, K. & Sargeant, E. (2015). Community norms, procedural justice, and the public's perceptions of police legitimacy. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 31(2), 151–170. <https://doi.org/10.1177/1043986214568840>
- Ayres, I. & Braithwaite, J. (1992). *Responsive regulation: Transcending the deregulation debate*. Oxford University Press.
- Barak-Corren, N. & Kariv-Teitelbaum, Y. (2021). Behavioral responsive regulation: Bringing together responsive regulation and behavioral public policy. *Regulation & Governance*, 15(1), 163–182. <https://doi.org/10.1111/rego.12429>
- Bardach, E. & Kagan, R. A. (2017). *Going by the book: The problem of regulatory unreasonableness*. Routledge. (Opprinnelig utgitt 1982)
- Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217. <https://doi.org/10.1086/259394>
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. The Free Press.
- Blickle, G., Schlegel, A., Fassbender, P. & Klein, U. (2006). Some personality correlates of business white-collar crime. *Applied Psychology: An International Review*, 55(2), 220–233. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2006.00226.x>

- Bowles, S. & Polanía-Reyes, S. (2012). Economic incentives and social preferences: Substitutes of complements? *Journal of Economic Literature*, 50(2), 368–425. <https://doi.org/10.1257/jel.50.2.368>
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. (2002). *Restorative justice and responsive regulation*. Oxford University Press.
- Braithwaite J. (2011). The essence of responsive regulation. *UBC Law Review*, 44, 475–520.
- Braithwaite, V. (2014). Defiance and motivational postures. I G. Bruinsma & D. Weisburd (Red.), *Encyclopedia of criminology and criminal justice*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5690-2>
- Braithwaite, J., Makkai, T. & Braithwaite, V. (2007). *Regulating aged care: Ritualism and the new pyramid*. Edward Elgar.
- Burger, J. M. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, 64(1), 1–11. <https://doi.org/10.1037/a0010932>
- Christie, N. (2004). *En passende mengde kriminalitet*. Universitetsforlaget.
- Collins, J. & Schmidt, F. L. (1993). Personality, integrity, and white collar crime: A construct validity study. *Personnel Psychology*, 46(2), 295–311. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1993.tb00875.x>
- Collins, R. (1994). *Four sociological traditions*. Oxford University Press.
- Durkheim, É. (1984). *The division of labor in society*. Macmillan Press. (Opprinnelig utgitt 1893)
- Fligstein, N. & Roehrkasse, A. (2016). The cause of fraud in the financial crisis of 2007 to 2009: Evidence from the mortgage-backed securities industry. *American Sociological Review*, 81(4), 617–643. <https://doi.org/10.1177/0003122416645594>
- Gezelius, S. S. (2002). Do norms count? State regulation and compliance in a Norwegian fishing community. *Acta Sociologica*, 45(4), 305–314. <https://doi.org/10.1177/000169930204500404>
- Gezelius, S. S. (2003). *Regulation and compliance in the Atlantic fisheries: State/society relations in the management of natural resources*. Kluwer Academic Publishers.
- Gezelius, S. S. (2006). Monitoring fishing mortality: Compliance in Norwegian offshore fisheries. *Marine Policy*, 30(5), 462–469.
- Gezelius, S. S. (2007). Three paths from law enforcement to compliance: Cases from the fisheries. *Human Organization*, 66(4), 414–425. <https://doi.org/10.17730/humo.66.4.r714225473703568>
- Gezelius, S. S. (2019). Consequences of tit-for-tat enforcement: Toward a Hippocratic principle of regulatory implementation. *Law & Policy*, 41(2), 220–241. <https://doi.org/10.1111/lapo.12125>
- Gezelius, S. S. & Hauck, M. (2011). Toward a theory of compliance in state-regulated livelihoods: Comparing compliance motivations in developed and developing

- world fisheries. *Law and Society Review*, 45(2), 435–470. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2011.00436.x>
- Hamilton, V. L. & Sanders, J. (1995). Crimes of obedience and conformity in the workplace: Surveys of Americans, Russians, and Japanese. *Journal of Social Issues*, 51(3), 67–88. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1995.tb01335.x>
- Hauge, R. (2001). *Kriminalitetens årsaker*. Universitetsforlaget.
- Hawkins, K. (1984). *Environment and enforcement: Regulation and the social definition of pollution*. Clarendon Press.
- Hofman, E., Gangl, K., Kirchler, E. & Stark, J. (2014). Enhancing tax compliance through coercive and legitimate power of tax authorities by concurrently diminishing or facilitating trust in tax authorities. *Law & Policy*, 36(3), 290–313. <https://doi.org/10.1111/lapo.12021>
- Holmås, T. H., Kjerstad, E., Lurås, H. & Straume, O. R. (2010). Does monetary punishment crowd out pro-social motivation? Natural experiment on hospital length of stay. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 75(2), 261–267. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2010.03.024>
- Hutter, B. M. (1997). *Compliance: Regulation and environment*. Clarendon Press.
- Hønneland, G. (1998). Compliance in the fishery protection zone around Svalbard. *Ocean Development & International Law*, 29(4), 339–360. <https://doi.org/10.1080/00908329809546131>
- Jagers S. C., Berlin, D. & Jentoft, S. (2012). Why comply? Attitudes towards harvest regulations among Swedish fishers. *Marine Policy*, 36(5), 969–976. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2012.02.004>
- Kagan, R. A. (1984). On regulatory inspectorates and police. I K. Hawkins & J. M. Thomas (Red.), *Enforcing regulation* (s. 37–64). Kluwer.
- Kirchler, E., Kogler, C. & Muelbacher, S. (2014). Cooperative tax compliance: From deterrence to deference. *Current Directions in Psychological Science*, 23(2), 87–92. <https://doi.org/10.1177/0963721413516975>
- Kringen, J. (2008). *Culture and control: Regulation of risk in the Norwegian petroleum industry* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-21801>
- Lee, E. (2008). Socio-political contexts, identity formation, and regulatory compliance. *Administration & Society*, 40(7), 741–769. <https://doi.org/10.1177/0095399708323096>
- Lynch, G. E. (1997). The role of criminal law in policing corporate conduct. *Law & Contemporary Problems*, 60(3), 23–65.
- Makkai, T. & Braithwaite, J. (1994). The dialectics of corporate deterrence. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 31(4), 347–373. <https://doi.org/10.1177/0022427894031004001>
- Mascini, P. (2013). Why was the enforcement pyramid so influential? And what price was paid? *Regulation and Governance*, 7(1), 48–60. <https://doi.org/10.1111/rego.12003>

- Mazerolle, L., Bennet, S., Davis, J., Sargeant, E. & Manning, M. (2013). Procedural justice and police legitimacy: A systematic review of the research evidence. *Journal of Experimental Criminology*, 9(3), 245–274. <https://doi.org/10.1007/s11292-013-9175-2>
- May, P. J. (2004). Compliance motivations: Affirmative and negative bases. *Law & Society Review*, 38(1), 41–68. <https://doi.org/10.1111/j.0023-9216.2004.03801002.x>
- May, P. J. & Winter, S. (2000). Reconsidering styles of regulatory enforcement: Patterns in Danish agro-environmental inspection. *Law & Policy*, 22(2), 143–173.
- Merton, R. (1968). Social structure and anomie. I R. Merton (Red.), *Social theory and social structure* (s. 185–214). The Free Press.
- Murphy, K. (2008). Enforcing tax compliance: To punish or persuade? *Economic Analysis & Policy*, 38(1), 113–135. [https://doi.org/10.1016/S0313-5926\(08\)50009-9](https://doi.org/10.1016/S0313-5926(08)50009-9)
- Murphy, K. (2016). Turning defiance into compliance with procedural justice: Understanding reactions to regulatory encounters through motivational posturing. *Regulation & Governance*, 10(1), 93–109. <https://doi.org/10.1111/rego.12073>
- Murphy, K., Tyler, T. R. & Curtis, A. (2009). Nurturing regulatory compliance: Is procedural justice effective when people question the legitimacy of law? *Regulation & Governance*, 3(1), 1–26. <https://doi.org/10.1111/j.1748-5991.2009.01043.x>
- Murphy, K., Sargeant, E. & Cherney, A. (2015). The importance of procedural justice and police performance in shaping intentions to cooperate with the police: Does social identity matter? *European Journal of Criminology*, 12(6), 719–738. <https://doi.org/10.1177/1477370815587766>
- Newburn, T. (2017). *Criminology*. Routledge.
- Nielsen, V. L. & Parker, C. (2012). Mixed motives: Economic, social and normative motivations in business compliance. *Law & Policy*, 34(4), 428–462. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.2012.00369.x>
- NOU 2003: 15. (2003). *Fra bot til bedring: Et mer nyansert og effektivt sanksjonssystem med mindre bruk av straff*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2003-15/id454137/>
- Parker, C. (2006). The «compliance» trap: The moral message in responsive regulatory enforcement. *Law & Society Review*, 40(3), 591–622. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2006.00274.x>
- Paternoster, R. (2010). How much do we really know about criminal deterrence? *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 100(3), 765–824.
- Paternoster, R., & Simpson, S. (1996). Sanction threats and appeals to morality: Testing a rational choice model of corporate crime. *Law & Society Review*, 30(3), 549–583. <https://doi.org/10.2307/3054128>

- Rorie, M. L., Simpson, S. S., Cohen, M. A. & Vandenberg, M. P. (2018). Examining procedural justice and legitimacy in corporate offending and beyond-compliance behavior: The efficacy of direct and indirect regulatory interactions. *Law & Policy*, 40(2), 172–195. <http://dx.doi.org/10.1111/lapo.12100>
- Schulz, O. J. (2015). Defiance and obedience: Regulatory compliance among artisanal fishers in St Helena Bay. *Marine Policy*, 60(C), 331–337. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2014.09.012>
- Simpson, S. (2013). White-collar crime: A review of recent developments and promising directions for future research. *Annual Review of Sociology*, 39, 309–331. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071811-145546>
- Sunshine, J. & Tyler, T. R. (2003). The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law & Society Review*, 37(3), 513–548. <https://doi.org/10.1111/1540-5893.3703002>
- Sutherland, E. H. (1940). White-collar criminality. *American Sociological Review*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.2307/2083937>
- Tyler, T. R. (1990). *Why people obey the law*. Yale University Press.
- Tyler, T., Goff, P. A. & MacCaoun, R. J. (2015). The impact of psychological science on policing in the United States: Procedural justice, legitimacy, and effective law enforcement. *Psychological Science in the Public Interest*, 16(3), 75–109. <https://doi.org/10.1177/1529100615617791>
- Van Scotter, J. R. & Roglio, K. D. D. (2018). CEO bright and dark personality: Effects on ethical misconduct. *Journal of Business Ethics*, 164(3), 451–475. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-4061-5>
- Wrong, D. (1961). The oversocialized conception of man. *American Sociological Review*, 26(2), 183–193. <https://doi.org/10.2307/2089854>